

ОБРАЗ «СОЦІАЛІСТИЧНОЇ БОЛГАРІЇ» У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ СУЧАСНОЇ БОЛГАРІЇ

О. В. Бойко

Запорізький національний університет

oli4kaboyko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7217-1704>

Ключові слова: Болгарія, політика пам'яті, підручники історії, соціалістичний період, тоталітаризм, національна ідентичність, трансформація.

У статті досліджено способи репрезентації соціалістичного минулого (1944–1989 рр.) у сучасних болгарських підручниках з історії. Розглянуто систему історичної освіти як стратегічний інструмент формування національної ідентичності та «культурного коду» нації, що базується на лінійному принципі навчання від початкової школи до системного курсу в 11 класі. Досліджено трансформацію навчальної програми в умовах переходу від тоталітарної ідеології до демократичних цінностей та європейської інтеграції. Автор проводить порівняльний аналіз посібників різних видавництв, виявляючи розбіжності між критичним засудженням режиму та релятивістськими підходами, що акцентують на соціальних здобутках епохи. Визначено, що шкільна освіта відіграє стратегічну роль у деконструкції радянських міфів та зміцненні стійкості суспільства до зовнішніх пропагандистських нарративів. Визначено, що варіативність оцінок у підручниках сприяє розвитку критичного мислення молоді в умовах відсутності єдиного національного консенсусу щодо минулого.

THE IMAGE OF «SOCIALIST BULGARIA» IN SCHOOL TEXTBOOKS ON THE HISTORY OF MODERN BULGARIA

O. V. Boiko

Zaporizhzhia National University

Keywords: Bulgaria, politics of memory, history books, socialist period, totalitarianism, national identity, transformation.

The article examines ways of representing the socialist past (1944–1989) in modern Bulgarian history textbooks. The system of historical education is considered a strategic tool for forming national identity and the «cultural code» of the nation, based on the linear principle of learning from primary school through the system course in the 11th grade. The transformation of the curriculum during the transition from a totalitarian ideology to democratic values and European integration was studied. The author conducts a comparative analysis of the manuals of various publishing houses, identifying discrepancies between the critical condemnation of the regime and relativistic approaches that emphasize the social achievements of the era. It was determined that school education plays a strategic role in deconstructing Soviet myths and strengthening society's resistance to external propaganda narratives. It was determined that the variability of grades in textbooks contributes to the development of critical thinking of young people in the absence of a single national consensus in the past.

У болгарському науковому середовищі триває актуалізація історичного дискурсу. Основна увага приділяється модернізації дослідницького інструментарію та переосмислення історичної термінології, що була характерна для минулої

епохи. Дослідження підручників дозволяє побачити, наскільки успішно держава спромоглася дистанціюватися від колишніх догм та сформувавши критичний погляд на тоталітарне минуле. Для значної частини болгарського суспільства період

НРБ є неоднозначним: попри політичний тиск та економічні труднощі, вона залишається символом життєвої стабільності та найкращих років їхньої молодості. Ця «побутова ностальгія» стає фільтром, через який молоде покоління сприймає інформацію, що часто суперечить сухому викладу в підручниках. Результатом цього стали труднощі у представленні та оцінці періоду соціалізму. Звісно, підручник історії – це не просто книга, а один з інструментів державної політики пам'яті. Оскільки школа є основним інститутом соціалізації, аналіз навчальних програм дозволяє зрозуміти, які ціннісні орієнтири закладаються майбутнім громадянам Болгарії. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю деконструкції міфів. Поширені серед старшого покоління міфи про успішність радянської моделі розвитку активно експлуатуються російською пропагандою та є вразливим місцем у контексті гібридних загроз. Через заклики до «спільного коріння» та «братерської взаємодопомоги» здійснюється спроба утримати Болгарію в сфері впливу постсоціалістичного дискурсу, що робить критичний аналіз підручників стратегічно важливим завданням. Суспільство, яке не дійшло консенсусу щодо свого минулого, ризикує повторити помилки у майбутньому. Тому **метою** дослідження в рамках цієї публікації є аналіз способів репрезентації соціалістичного минулого (1944–1989 рр.) у сучасних болгарських підручниках з історії, а також виявлення стратегій, за допомогою яких шкільна освіта намагається збалансувати наукову об'єктивність, державну політику пам'яті та індивідуальну «живу» пам'ять соціуму.

Сформульована мета роботи передбачає розв'язання цілої низки конкретних **завдань**, а саме:

Охарактеризувати концептуальні підходи до висвітлення періоду Народної Республіки Болгарія у шкільних підручниках.

Проаналізувати чи вдалося авторам підручників знайти баланс між засудженням репресивних аспектів режиму та визнанням соціально-культурних здобутків тієї епохи.

Наукова новизна одержаних результатів визначена застосуванням компаративного підходу до аналізу викладу історії НРБ, що дозволило розмежувати офіційний державний наратив та побутову колективну пам'ять болгарського соціуму. А також обґрунтуванням зв'язку між змістом шкільної історичної освіти та стійкістю суспільства до зовнішніх пропагандистських наративів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зазначена проблема стоїть на міждисциплінар-

ному перехресті та є предметом уваги таких наук як історія, психологія, культурологія, педагогіка і кожна дисципліна зі свого ракурсу розглядає проблему. Дослідженням шкільних підручників та політики пам'яті про соціалізм у Болгарії займається коло як болгарських, так і міжнародних учених. Це одна з найбільш дискусійних тем у сучасній болгарській науці. Серед робіт болгарських дослідників велика увага приділяється саме ідеалізації подій та спадщини НДР у шкільних підручниках сучасної Болгарії. Відома дослідниця шкільних підручників, яка активно виступає за деідеологізацію та висвітлення злочинів комунізму – Е. Келбечева (Evelina Kelbecheva). Вона є найактивнішим критиком сучасних підручників. Е. Келбечева разом із журналістом Х. Христовим у 2014 році ініціювала відкриті листи та кампанії проти «відбілювання» комуністичного режиму в нових навчальних програмах. У своїй науковій праці [1] авторка наголошує на тому, що підручники часто ігнорують репресивну природу системи та радянську окупацію. У роботі детально розібрані механізми маніпуляцій, які використовувалися в підручниках попередніх років, а саме акцент на промисловому розвитку при ігноруванні репресій та створення міфу про «безкоштовні блага» без пояснення економічної ціни та зовнішньої залежності від СРСР. Авторка наголошує, що за відсутності чіткої державної оцінки комунізму в підручниках, молодь опиняється під впливом «ностальгічного» домашнього виховання, що веде до ідеологічної дезорієнтації.

У праці «Історія НРБ: Режим і суспільство»² автора І. Знепольського (Ivaylo Znepolski) подається ґрунтовна деконструкція міфів про соціалістичну економіку та «соціальну стабільність», що є критично важливим для розуміння сучасних вимог до змісту шкільної історичної освіти в Болгарії. Автор наголошує на важливості наукової об'єктивності проти пропаганди. Матеріали цієї книги (особливо розділи про політичну історію та повсякдення) стали фактичною базою для авторів нових підручників історії в Болгарії, а сам автор І. Знепольський заснував та очолив Інститут дослідження нещодавнього минулого.

¹ Kelbecheva, Evelina. «Politics of Cultural Memory in Bulgaria (Communist and Post-Communist Monuments)». Балканістичен Форум, 2009. URL: https://www.academia.edu/114111773/Politics_of_Cultural_Memory_in_Bulgaria_Communist_and_Post_Communist_Monuments_

² *A History of the People's Republic of Bulgaria. The Regime and Society*. Sofia: Institute for Studies of the Recent Past / Ciela Publishers, 2009, pp.716. URL: <https://minaloto.bg/gb/history-nrb/>

Одним з досліджень політики пам'яті є робота А. Лулевої (Ana Luleva)³, яка присвячена аналізу суперечливої ролі Людмили Живкової в болгарській культурі та політиці пам'яті. Авторка досліджує розрив у сприйнятті: з одного боку – політичне засудження комуністичного ладу після 1989 року, з іншого – позитивне ставлення частини суспільства до Л. Живкової як до «покровительки мистецтва». Постає Л. Живкової стає об'єктом для ностальгії, де успіхи в культурі та освіті використовуються для пом'якшення образу тоталітарного минулого. Таким чином було створено довготривалий ефект «золотої доби» болгарської культури в уяві багатьох громадян.

Дослідження М. Вукова⁴ (Nikolai Vukov) підкреслюють важливість образів та методики викладання новітньої історії учням, що безпосередньо впливає на формування їхньої національної ідентичності. Автор підкреслює, що підручник працює не лише на рівні тексту, а й через «режими бачення»: ілюстрації, фотографії та канонічні образи епохи формують певний емоційний фон сприйняття минулого.

Також, вичерпною є робота Е. Кассіра «Техніка сучасних політичних міфів»⁵, яка доводить, що політична міфологія має величезну силу, яка покликана підкорювати народи політичним вождем та лідерам і розмивати особистість та індивідуальність громадян.

У наукових роботах українських вчених ґрунтовним є дослідження та формування поняття «політичний міф». У роботі Ю. Шайгородського⁶, політичний міф зазначається як «цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей; інструмент реалізації конкретних політичних завдань – боротьби за владу, її легітимації, утвердження нової політичної ідеології тощо.» Таким

чином аналіз останніх публікації та досліджень із зазначеної проблематики демонструє складну й багатогранну картину трансформації болгарської історичної пам'яті. Аналіз праць провідних дослідників дозволяє зробити висновок, що сучасний науковий дискурс Болгарії зосереджений на подоланні «тоталітарної спадщини» через деконструкцію ідеологічних міфів та реформування освітнього контенту.

Виклад основного матеріалу.

Загалом є зрозумілим, що підручники з історії це один із найпотужніших інструментів політики пам'яті держави. На відміну від наукових монографій, які мають більш специфічну аудиторію, підручники формують світогляд кожного громадянина ще зі шкільної лави. Важливість створення історично правильного підручника пояснюється рядом причин. По-перше, шкільна програма з історії створює національну ідентичність. Адже він дає відповідь на прості питання школярів «Хто ми є і звідки ми походимо?». Через навчальну програму, держава відбирає ті події та героїв, які мають об'єднувати націю. Це створює спільний «культурний код». По-друге, історичні події легітимують сучасний політичний лад. Такий підхід пояснює чому нинішні кордони держави, її мова та політичний устрій є єдино правильними та історично обумовленими. По-третє, через підручники держава часто програмує ставлення до сусідніх народів. Шкільний курс з історії може виховувати як толерантність, так і реваншизм чи недовіру до сусідніх держав.

Болгарське суспільство знаходиться у стані розробки та затвердження шкільних програм з історії, адже після перехідного періоду 1989 року відбулась переоцінка історичної спадщини. Тож, у ході суспільної дискусії в середині болгарського суспільства виникли три найбільш критичні теми. Перша, та найбільш гаряча це османський період Болгарії. У радянські часи та в період жорсткого націоналізму період перебування Болгарії у складі Османської імперії (XIV–XIX ст.) описувався виключно як «османське іго» (турсько рабство), як період тотального пригнічення. Зі вступом до ЄС та спробами лібералізації освіти історики запропонували термін «османська присутність» або «співіснування», щоб підкреслити економічні та культурні зв'язки. Такі зміни викликали величезні протести в суспільстві, оскільки багато хто сприйняв це як спробу «стерти пам'ять» про національно-визвольну боротьбу. Наступною темою дискусій є конфлікт з Північною Македонією. Болгарія перешкоджає вступу Північної Македонії до ЄС саме через зміст

³ Ana Luleva: The Debate on the Communist Past and the Memory of Lyudmila Zhivkova in Bulgaria. In: Cultures of History Forum (15.05.2014) URL: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/the-debate-on-the-communist-past-and-the-memory-of-lyudmila-zhivkova>

⁴ Vukov, Nikolai. Monuments and Memorial Spaces of Socialist Bulgaria: Visual Transformations and Curatorial Challenges from a Post-socialist Stance. (2021) URL: https://www.researchgate.net/publication/353186520_2_Monuments_and_Memorial_Spaces_of_Socialist_Bulgaria_Visual_Transformations_and_Curatorial_Challenges_from_a_Post-socialist_Stance

⁵ Cassirer E. The Myth of the State. New Haven–L.: Yale Univ. Press, 1966. P. 277–296.

⁶ Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. / Ю. Ж. Шайгородський. – К.: Знання України, 2009. – 400 с. 10.

македонських підручників історії. Софія вимагає, щоб македонці визнали, що македонська мова – це діалект болгарської; що багато македонських національних героїв (наприклад, Гоце Делчев та Даме Груєв) насправді були болгарами; і що болгарська влада під час Другої світової війни не була «фашистським окупантом», як пишуть у Македонії.

Соціалістичний період Болгарії та його спадщина також стали однією з дискусійних тем. До 1989 року підручники історії описували 9 вересня 1944 року (прихід Червоної армії) як «соціалістичну революцію» та звільнення від монархо-фашизму⁷. Сьогодні в сучасних підручниках ці події часто трактуються як окупація, що призвела до встановлення тоталітарного режиму.

Результати соціологічного моніторингу, проведеного Національним центром вивчення громадської думки влітку 2013 року⁸, зафіксували тривожну тенденцію: значна частина болгарської молоді демонструє фрагментарні знання про новітню історію своєї країни. Брак чітких уявлень про ключові постаті та термінологію соціалістичного минулого став каталізатором для гострої суспільної критики оновлених навчальних програм. Центральним пунктом наукових та громадських дискусій стало питання методики викладання історії комунізму поколінням, що не мають власного досвіду життя в тоталітарній системі. Довгий час панувала теза про «передчасність» глибокого аналізу цього періоду через його надмірну політизацію. Проте така помірна позиція фактично грала на користь адептів комуністичної ідеології. Також, з плином часу спостерігається нівелювання пам'яті про репресивну природу режиму. Цьому сприяє не лише природна зміна поколінь, а й свідоме нищення доказової бази та очищення архівів, що проводилося владними структурами у перехідний період.

Важливим етапом боротьби за об'єктивну історію стала ініціатива Евеліни Келбечевої - професорки Американський університет у Болгарії. Її петиція 2014 року щодо обов'язкового включення теми комуністичного режиму до шкільного курсу зустріла запеклий опір. Опозицію склали як консервативні кола освітньої системи, так і представники наукової спільноти з лівими поглядами,

⁷ Ana Luleva: The Debate on the Communist Past and the Memory of Lyudmila Zhivkova in Bulgaria. In: Cultures of History Forum (15.05.2014) URL: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/the-debate-on-the-communist-past-and-the-memory-of-lyudmila-zhivkova>

⁸ Христов Х. (21.09.2013) Ниско образованите младежи – без познания за историческите личности по време на режима на БКП. Website. <https://cutt.ly/PwUuU0c>

схильні до ревізійнізму та виправдання злочинів тоталітаризму. Попри тривалу ідеологічну полеміку, впровадження змін у навчальний процес стало доконаним фактом, почавши суттєвий розвиток у політиці пам'яті Болгарії⁹.

Необхідно зазначити, що зміст болгарських підручників історії впродовж тривалого часу залежало від панівних суспільно-політичних умов. У монархічний період (кінець XIX – перша половина XX ст.) шкільна освіта була просякнута ідеями націоналізму та патріотизму. Головна увага приділялася героїчному опору османському володарюванню та тривалому шляху до відновлення державного суверенітету.

Ситуація докорінно змінилася за часів соціалізму (1940-ві – 1980-ті роки), коли навчальна література перетворилася на інструмент просування марксистсько-ленінської ідеології та утвердження тези про вирішальний вплив СРСР на долю Болгарії. Пріоритетним став аналіз соціальних процесів крізь призму класового протистояння, революційних рухів та антифашистської боротьби. Метою такої політики було виховання класової свідомості та зміцнення солідарності в межах багатонаціонального суспільства.

Трансформація Болгарії в демократичну державу після 1989 року спровокувала масштабний перегляд змісту історичної освіти. Сучасні посібники мають на меті неупереджене висвітлення минулого, де визнаються як успіхи, так і трагічні помилки нації, а також популяризуються ідеї європейського партнерства. Проте це питання залишається дискусійним: частина суспільства звинувачує авторів у надмірному патріотизмі, тоді як інші вбачають у новому підході брак національної гордості та зайву самокритичність.

Додатковим викликом останнього часу стало занепокоєння через імовірне втручання зовнішніх гравців, насамперед Росії та Туреччини, у формування болгарського історичного дискурсу. Критики зазначають, що спроби зовнішнього ідеологічного тиску можуть призвести до упередженого або неточного представлення болгарської історії, що ставить під загрозу об'єктивність національної освіти.

Наразі учні вивчали елементи історії в рамках шкільного предмета «Людина і суспільство». Важливо відзначити, що саме у початковій закладається міцний фундамент, на якому закладено наріжні камені колективної ідентичності. Протягом перших двох років – 1-го та 2-го класів – чотирирічного

⁹ Келбечева Е. (03.04.2014), У нас шества пародия на историята на комунизма. URL: <https://cutt.ly/6wUUuvGf>

циклу початкової освіти, головна ідея полягає в тому, щоб діти сформували уявлення про Болгарію як батьківщину всіх громадян Болгарії. Провідні ідеї курсу пов'язані з побудовою таких цінностей, як патріотизм, повага до способу життя, культури та традицій болгарського народу, честь до моральних чеснот та героїзму предків, повага до правил. Відчуття приналежності до Батьківщини ілюструється прикладами відомих особистостей (св. Кирила та Мефодія, Василя Левського, Христо Ботєва) та подій (24 травня – день слов'янської писемності, 3 березня – день визволення від османського панування, 6 вересня – День об'єднання, 6 травня – Святий Георгій Побідоносець, покровитель болгарської армії), пов'язані з минулим і сьогоденням рідного краю¹⁰.

Спираючись на часові та просторові основи національної ідентичності, робота продовжується протягом наступних двох років у 3 та 4 класах. У підручниках з історії Болгарії до яскравих особистостей та подій також додано роль мови, релігії та традицій збереження та розвитку болгарської громади (хан Аспарух – засновник, хан Крум – законодавець, князь Борис I – хреститель, Симеон Великий – воїн і книжник)¹¹. Однак тут навчальна програма формулює завдання для вчителів і відповідальність учнів за те, щоб вони могли усвідомити, що, окрім того, що вони є громадянами Болгарії, болгарин сформував свою ідентичність і у європейському контексті, що робить його громадянином Європи. Державність і суспільство в період Середньовіччя та Відродження збагачувалися та розвивалися на основі фрагментів історії Болгарії, усвідомлення болгарської та європейської ідентичності, невід'ємних прав людини та громадянських обов'язків як цінності сучасного демократичного суспільства (християнська релігія, роль світської освіти, порятунок болгарських євреїв, наше прийняття до ЄС). Це також визначає появу теми «іншого», яка постає через уроки про свята та фольклор різних етнічних груп Болгарії.

Тож, історія як самостійний предмет включена до молодшої школи, тобто з 5-го класу, на початку підліткового віку – 12 років. Враховуючи вік, роль вчителя та його розповідь у класі

потребує побудови глибокого емоційного зв'язку учнів зі відомим людьми, подіями та місцями пам'яті. Дослідження структури навчальних програм показує, що вивчення болгарської історії розпочинається у 5 класі, охоплюючи період від найдавніших часів до XVII ст., із пріоритетом на епоху VII–XIV ст. Пріоритетність цього періоду обумовлена тим, що він охоплює епоху Першого та Другого Болгарських царств – фундамент формування національної державності та самосвідомості. Саме в цей час Болгарія досягла найбільшої територіальної могутності, прийняла християнство та стала колыскою слов'янської писемності й кирилиці. Для держави цей «золотий вік» є ключовим інструментом патріотичного виховання, оскільки він демонструє історичну велич і культурне лідерство народу ще до початку тривалого періоду османського панування.

У наступні три роки (6–8 клас) учні опановують події XVIII–XX століть. Цей період у болгарській історії є ключовим етапом переходу від османського панування до сучасної незалежної державності. Він розпочинається з епохи Національного відродження, коли через розвиток освіти та церкви пробуджувалася національна самосвідомість. Ці фактори зрештою призвели до відновлення болгарської держави у 1878 році. У XX столітті цей зміст охоплює участь країни у світових війнах, боротьбу за територіальну цілісність, а пізніше – встановлення тоталітарного соціалістичного режиму та його падіння у 1989 році¹². У підручниках цей період фокусується на формуванні сучасної громадянської ідентичності, демонструючи шлях від революційної боротьби за свободу до інтеграції Болгарії в європейську демократичну спільноту.

Завершальний етап шкільної освіти (10–11 класи) передбачає поглиблений систематичний курс, спрямований на узагальнення раніше здобутих знань. Програма 11 класу має на меті не лише розширення знань про ключові історичні віхи, а й формування національної самосвідомості та патріотизму через осмислення етнокультурної спадщини. Важливою ознакою сучасних підручників є вимога критичного висвітлення тоталітарного минулого через обов'язкове вживання таких термінів, як «культ особи», «репресивний апарат» та «табори».

¹⁰ Пожарлиев Л. Българският комунизъм в учебните програми и учебниците по «Родна история» в 11 клас. Website. <https://cutt.ly/TwUUamdq>

¹¹ National report of Bulgaria: The Image of the Other According to History Textbooks and in the Perceptions of Bulgarian Youth. by: Tzvetan Tzvetanski, URL: <https://www.meet-our-neighbours.eu/wp-content/uploads/2024/09/The-Image-of-the-Other-According-to-History-Textbooks-and-in-the-Perceptions-of-Bulgarian-Youth.pdf>

¹² National report of Bulgaria: The Image of the Other According to History Textbooks and in the Perceptions of Bulgarian Youth. by: Tzvetan Tzvetanski, URL: <https://www.meet-our-neighbours.eu/wp-content/uploads/2024/09/The-Image-of-the-Other-According-to-History-Textbooks-and-in-the-Perceptions-of-Bulgarian-Youth.pdf>

Конкурс на створення нових підручників історії, що проходив у 2013–2014 роках, став ключовим етапом у реалізації освітньої реформи в Болгарії та дискусійним у формуванні та оцінці соціалістичної доби. До конкурсу на видання нових навчальних посібників були допущені чотири видавництва – «Анубіс», «Кръгазор», «Просвета» та «Планета 3», які отримали офіційне схвалення від профільного міністерства¹³. Через узагальнений характер навчальних програм автори підручників здебільшого дотримуються традиційної періодизації, формуючи матеріал за епохами від Середньовіччя до Новітнього часу, що забезпечує логічність викладу, але водночас створює можливості для варіативності в оцінках¹⁴. Видавництва «Анубіс», «Просвета» та «Кръгазор» змістили основний акцент на політичну історію. Зокрема, у посібниках від «Анубіса» домінує тема радянського впливу, тоді як соціально-культурні та економічні аспекти висвітлені стисло. У підручнику «Кръгазор» політичну лінію доповнено темами про інтелектуальний розвиток та діяльність еміграції, проте зовнішній курс Болгарії все одно розглядається крізь призму відносин із СРСР. Натомість автори «Планети 3», попри дотримання хронологічного принципу, інтерпретують внутрішні процеси в країні як наслідок глобального протистояння між США та Росією, приділяючи значну увагу балканському вектору політики та виокремлюючи трансформації в економіці й культурі в спеціальні розділи.

Аналіз термінологічного апарату підручників демонструє суттєві розбіжності у трактуванні минулого. Видавництва «Анубіс», «Просвета» та «Кръгазор» вибудовують наратив навколо поняття «тоталітаризм», використовуючи такі дефініції, як «сталінська модель», «тоталітарна комуністична держава» та «тоталітарний соціалізм». Натомість автори видавництва «Планета 3» свідомо уникають терміна «тоталітаризм», віддаючи перевагу більш нейтральним формулюванням: «радянська модель державного соціалізму» або «новий тип політичної системи»¹⁵.

Незважаючи на видиму однорідність навчального матеріалу, детальний аналіз виявляє суттєві розбіжності у трактуванні ключових аспектів минулого, насамперед у визначенні природи політич-

ного режиму та ступеня суверенітету держави. У той час як більшість видавництв однозначно класифікують тогочасний лад як тоталітарний і змальовують Болгарію цілком залежним сателітом СРСР, автори «Планети 3» пропонують більш гнучку концептуалізацію, уникаючи різких штампів та обстоюючи думку про унікальний шлях країни, зокрема через власні ідеї розвитку в епоху Т. Живкова. Крім того, на противагу переважно негативному оціночному вектору видань «Анубіс», «Кръгазор» та «Просвета», посібник «Планети 3» дотримується релятивістської позиції, висвітлюючи як деструктивні, так і конструктивні наслідки епохи, що стимулює учнів до самостійної рефлексії. Різниця простежується і в тематичних пріоритетах, де акцент на зовнішній політиці у «Планеті 3» контрастує з іншими підручниками, які приділяють більше уваги внутрішній економіці та культурі. Така варіативність підходів свідчить про відсутність єдиного ідеологічного канону в болгарській історичній політиці того часу, що надавало вчителям свободу вибору між критично-викривальним та помірковано-аналітичним стилем викладання.

Наявність суттєвих розбіжностей у трактуванні соціалістичного минулого між провідними видавництвами свідчить про перехідний та плюралістичний характер болгарської політики пам'яті досліджуваного періоду. Використання терміну «тоталітаризм» більшістю авторів відображає державне прагнення до однозначного засудження комуністичного режиму та інтеграції в європейський демократичний дискурс. Водночас існування релятивістського підходу (як у випадку видавництва «Планета 3») вказує на внутрішню суспільну дискусію щодо ступеня самостійності НРБ. Таке розмаїття підходів у навчальній літературі створює простір для формування критичного мислення молоді, проте водночас демонструє відсутність єдиного національного консенсусу щодо оцінки подій ХХ століття, що залишає підручник історії не лише освітнім інструментом, а й майданчиком для ідеологічного протистояння.

Висновок

Отже, проведений аналіз підтверджує, що в процесі демократичної трансформації болгарське суспільство має суттєві труднощі у формуванні єдиної оцінки соціалістичного періоду. Історична освіта в Болгарії є ключовим інструментом державної політики пам'яті, який формує національну ідентичність і «культурний код» майбутніх громадян. Сучасна навчальна програма охоплює тривалий період від античності до новітнього часу, причому вивчення історії як самостійного предмета

¹³ Министерство на образованието и науката. Website. <https://web.mon.bg/bg/100531>

¹⁴ Пожарлиев Л. Българският комунизъм в учебните програми и учебниците по «Родна история» в 11 клас. Website. <https://cutt.ly/TwUUamdq>

¹⁵ Пожарлиев Л. Българският комунизъм в учебните програми и учебниците по «Родна история» в 11 клас. Website. <https://cutt.ly/TwUUamdq>

розпочинається з 5-го класу. Особлива увага приділяється героїчним постатям минулого та епосі «золотого віку», що слугує надійним фундаментом для патріотичного виховання молоді. Водночас викладання новітньої історії супроводжується активними дискусіями щодо методів висвітлення тоталітарного спадку та ролі СРСР у долі країни. Завдяки зусиллям науковців, сучасні підручники поступово відмовляються від старих ідеологічних догм на користь критичного мислення та об'єктивного аналізу подій ХХ століття.

Здійснене дослідження виявило відсутність єдиного ідеологічного канону в оцінці ХХ століття. Видавництва «Анубіс», «Просвета» та «Кръгазор» вибудовують критичний наратив навколо поняття «тоталітаризм», акцентуючи на «сталінській моделі» та репресивному апараті режиму. Натомість автори видавництва «Планета 3» пропонують релятивістську позицію, уникаючи терміну «тоталітаризм» на користь нейтральних формулювань («новий тип політичної системи») та висвітлюючи не лише деструктивні, а й конструктивні наслідки епохи, зокрема в часи Т. Живкова. Однак варто відзначити, що була здійснена трансформація термінологічного апарату, а саме впровадження обов'язкових термінів, таких як «культ особи», «репресивний апарат» та «табори». Це свідчить

про державне прагнення до однозначного засудження комуністичного режиму та інтеграції в європейський демократичний дискурс. Оскільки існуючі підручники демонструють різні ступені суб'єктивізму — від відкритого висвітлення репресій до помірковано-аналітичного стилю — основна відповідальність за якісну рефлексію історії лягає на вчителів, які обирають навчальний посібник та працюють з учнями. Відтак, можна стверджувати, що зміст історичної освіти є стратегічним чинником забезпечення національної стійкості. В умовах гібридних загроз та спроб зовнішніх акторів експлуатувати «побутову ностальгію» старшого покоління, підручник виступає інструментом деконструкції пропагандистських міфів про «радянську успішність» та «братерську взаємодопомогу». Якісна історична освіта, заснована на фактах про репресивну природу режиму та економічну залежність від СРСР, є основою для формування сучасної європейської ідентичності болгарських громадян.

Таким чином, сучасний болгарський підручник історії залишається не лише освітнім інструментом, а й майданчиком для ідеологічного протистояння. Адже через редагування програм та пояснення минулого молодому поколінню відбувається поступова реформація національної політики пам'яті.

References

- A History of the People's Republic of Bulgaria. The Regime and Society. Sofia: Institute for Studies of the Recent Past / Ciela Publishers, 2009, pp. 716. URL: <https://minaloto.bg/gb/history-nrb/>
- Ana Luleva: The Debate on the Communist Past and the Memory of Lyudmila Zhivkova in Bulgaria. In: Cultures of History Forum (15.05.2014) URL: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/the-debate-on-the-communist-past-and-the-memory-of-lyudmila-zhivkova>
- Cassirer E. The Myth of the State. New Haven – L.: Yale Univ. Press, 1966. P. 277–296.
- Hristov H. (21.09.2013) Low-educated youth – without knowledge of historical figures during the regime of the BCP. URL: <https://cutt.ly/PwUUuU0c>
- Kelbecheva, Evelina (03.04.2014), We have a parade of the history of communism. URL: <https://cutt.ly/6wUUuvGf>
- Kelbecheva, Evelina. «Politics of Cultural Memory in Bulgaria (Communist and Post-Communist Monuments)». Balkan Forum, 2009. URL: https://www.academia.edu/114111773/Politics_of_Cultural_Memory_in_Bulgaria_Communist_and_Post_Communist_Monuments
- Ministry of Education and Science. URL: <https://web.mon.bg/bg/100531>
- National report of Bulgaria: The Image of the Other According to History Textbooks and in the Perceptions of Bulgarian Youth. Study by Center for Educational Initiatives Association, Sofia, Bulgaria. Prepared by: Tzvetan Tzvetanski, URL: <https://www.meet-our-neighbors.eu/wp-content/uploads/2024/09/The-Image-of-the-Other-According-to-History-Textbooks-and-in-the-Perceptions-of-Bulgarian-Youth.pdf>
- Pozharliev L. Bulgarian communism in the curricula and textbooks on «Native History» in grade 11. URL: <https://cutt.ly/TwUUamdq>
- Shayhorodskiy Y. Zh Politics: the interaction of reality and myth. / Yu. Zh. Shayhorodskiy. – K.: Znannya Ukrainy, 2009. – 400 p. 10.
- Vukov, Nikolai. Monuments and Memorial Spaces of Socialist Bulgaria: Visual Transformations and Curatorial Challenges from a Post-socialist Stance. (2021) URL: https://www.researchgate.net/publication/353186520_2_Monuments_and_Memorial_Spaces_of_Socialist_Bulgaria_Visual_Transformations_and_Curatorial_Challenges_from_a_Post-socialist_Stance